

MEVLÂNÂ'DA BİLGİ VE DERECELERİ

Dr. Bilal KUŞPINAR
Concordia Üniversitesi Montreal, Canada.

ÖZET

Bilgi, aşırılardır felsefenin ana konu ve problemlerinden biri ola gelmiştir. Bilginin tanımı ve nasıl elde edilebilirliği konusunda, filozoflarca ortaya konmuş muazzam bir literatürün varlığına rağmen, çoğu düşünürlere göre, her ne kadar bütünüyle bir muamma olmasa da, hala çözülememiş bir meseledir. Biz bu çalışmada, bilgi kavramını ve bilginin derecelerini ve değişik uzantılarını, büyük Mutassavıf-düşünür, Mevlana Celaleddin Rumi'nin eserlerinde ve özellikle de şiirsel şahane eseri Mesnevi'sinde tezahür ettiği şekilde incelemeyi hedefledik. Aslında böylesine çok kapsamlı ve karmaşık bir konunun, bu çaplı küçük bir makalededen öte, tamamen bağımsız ve ayrıntılı bir tez içerisinde ele alınıp incelenmesi gerekir. Bu hakikatın tam bilincinde olarak, en azından Mevlana'nın bilgi kavramının ana özelliklerini özet olarak ortaya koyabilmek ümidiyle, bu mütevazı çalışmaya teşebbüs ettik. Çalışmamız boyunca, bilgi konusundaki birtakım anahtar soruların cevabını bulmaya gayret gösterdik. İşte bu soruların bazıları: bilgi açısından insanın diğer yaratılmış varlıklar arasındaki konumu; bilginin kaynağı; bilginin çeşitleri ve dereceleri (tecrübî, akli, hadsî veya sezgisel, zevkî, vb.); zahiri ve batını duyuların durumları; idrak; tasavvur; akletme; keşf; gönülün duyuları; batını ve manevi göz ya da gönül gözü, vb. Bütün bu sorular ve bunlarla ilgili meseleler, her ne kadar ayrıntılı ve kapsamlı olmasa bile, Mevlana'nın dünya görüşü çerçevesinde, burada tartışılmaktadır. Onun bilgi anlayışının genelde üç çarpıcı özelliğinin altını çizdik. Aslında bu özelliklerin her biri, kendisinden önceki İslam düşünürlerinin bıraktığı felsefî, kelamî ve tasavvufî mirasın bir takım izlerini taşımakla birlikte, aynı zamanda kendi metafizik görüşünü yansıtmaktadır. Birincisi, Mevlana, sözünü ettiğimiz bu geçmiş üç kanallı İslam mirasının bir takım anahtar kavramlarını ve fikirlerini, manevi gönül gözünün süzgecinden geçirerek, kendine has gelenek dışı uslubuyla, kendi bilgi kavramı içerisinde eritmiş görünmektedir. İkincisi, tecrübeye ve deneye dayalı bilginin önemini kabul etmekle birlikte, tahsil ötesinde, kalbin temizlenmesi ve parlatılması yoluyla hasıl olan, zevkî-ışrakî bilgiye (yani gönül bilgisine) en azami önemi vermektedir. Bu bağlamda, gönülün iç duyularının ve özellikle gönül gözünün rolü oldukça önemlidir. Üçüncüsü, kendisi bir aşk sembolü olan Mevlana, aşk ile bilgi arasındaki yakın ilgiye dikkatimizi çekmektedir. Ona göre hakiki aşka, bilginin olgunlaşması ve kemale ermesi sonucunda ulaşılır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Bilgi, Gerçek, Rasyonel, Sezgisel.

KNOWLEDGE AND ITS DEGREES IN MEVLANA

Dr. Bilal KUŞPINAR
Concordia University Montreal, Canada.

ABSTRACT

Since the time is immemorial, knowledge has always been one of the central themes and questions of philosophy. Despite the existence of immense literature that has been produced by philosophers on the definition of knowledge and its acquisition, it still remains to many thinkers an unresolved question, if not a mystery altogether. In this essay we have attempted to examine into the concept of knowledge and its degrees and implications as manifested in the writings of the prominent Sufi-thinker, Mevlana Jalal al-Din Rumi, especially within the context of his poetic masterpiece, the Mesnevi. Since this is apparently a very vast and complex subject, it deserves to be treated in an independent dissertation rather than in such a short essay as this. In full awareness of this fact, we have undertaken this modest research in order to at least highlight some of the major characteristics of Mevlana's conception of knowledge. Throughout our paper we have tried to investigate various key questions about knowledge, some of which are as follows: the status of man among creatures vis-à-vis knowledge; the source of knowledge; the acquisition and/or attainment of knowledge; types and degrees of knowledge (factual, rational, intuitive, self-experiential, etc); the condition of external and internal senses and faculties; perception, conception, intellection, and unveiling; the faculties of the heart; the function of internal-spiritual eye, etc. All of these and other related issues have been discussed, though not substantially and extensively, within the framework of Mevlana's worldview. Overall we have underlined three striking characteristics of his understanding knowledge, each of which in fact not only bears some traces of the philosophical-theological-mystical heritage of the past thinkers of Islam but also reflects his own metaphysical vision. Firstly, he seems to have incorporated into his conception of knowledge several key-notions and ideas from the just mentioned triple heritage of Islam after having filtered them through his internal-spiritual eye and with his unconventional style. Secondly, although he accepts the value of factual and experimental knowledge, he attaches utmost importance to the knowledge attained by self-experience and without any toil but by the process of purification of the heart. In this respect, the role of the internal faculties of the heart and in particular that of the internal-spiritual eye is invaluable. This knowledge is the real knowledge, as it is internalized and becomes identical with the heart. Thirdly, Mevlana as being himself a symbol of love has drawn our attention to the intimate connection between love and knowledge. The former can only be attained by the maturity and perfection of the latter.

Key Words: Mawlana, Knowledge, Factual, Rational, Intuitive.

“Bilgiyle uyumak uyanıklıktır. Vay bilgisizle oturan uyanık kişiye!”
(Mesnevi 2/39)

Mevlana, Hz. Peygamber'den rivayetle, Allah'ın âlemde üç sınıf varlık yaratıldığından ve her bir sınıfın da kendisine özgü bir takım ayırıcı özellikleri olduğundan bahseder. Yaratılanların birinci sınıfını, tamamıyla *akıl, bilgi ve cömertlikle* donatılmış melekler oluşturur ki, onlar Hakk'a secde etmekten başka bir şey bilmeyen ve her türlü hırs ve hevâdan yoksun nuranî varlıklardır. İkinci grubu oluşturan yaratıklar, hem iyilikten hem de kötülükten gafil olan, ahır ve ottan başka bir şey görmeyen hayvanlardır. Bunlar aynı zamanda *bilgisiz* yaratıklardır. Üçüncü bölüğe gelince, yarı yaratılışları bakımından melek ve yarı yaratılışları bakımından hayvan¹ olan Ademoğullarıdır. Bu üçüncü grup varlıklar, yani insanlar her zaman bir ikilem ve âdeta bir çatışma içindedirler. Zira melek olan yarıları onları *akla* yönlendirirken, hayvan olan diğer yarıları da aşağılığa (*süfli*) meyleder. Bu ikilem ve çatışmadan tamamen âri olan diğer ilk iki grup yaratıklar, istirahat ve huzur içinde yaşarlarken, insanlar daima bir sınanma ve imtihanadırlar. Meyilleri doğrultusunda bazı insanlar, tamamen melekleşmiş ve mutlak varlık olan Allah'a dalıp kendilerini kaybetmişlerdir. Bazıları da hayvanlar grubuna tamamen kendilerini kaptırmışlar, tepeden tırnağa şehvete düşmüşlerdir. Bunlarda meleklik sıfatından hiçbir şey kalmamıştır. Bunlar, hala insan olmaları nedeniyle, astronomi, geometri, tıp ve felsefe gibi ilimlerin bilgilerini elde edebilirler. Ancak bütün bu bilgiler, Mevlana'nın kendi ifadesiyle, hayvanların bir kaç gün yaşamlarını sürdürecekleri “ahır yapısına yarar.”² İnsanoğlu, ne zaman bu bilgileri, “Allah durağının gönül bilgisine” sevk ederse, o içinde bulunduğu ikilemden kurtulur ve aklını şehvetinden üstün tuttuğu için meleklerin bile üstüne çıkabilir.³

Görüldüğü gibi Mevlana, bütün mahlukatın içinde bilgiye istidadı olan insan grubunu diğerlerinden önemle ayırıyor ve onu bilgi, akıl ve şehvet açısından kendi içerisinde sınıflandırmaya tabi tutuyor. İnsan grubunun en ulvî makamına layık olanların da, gönül bilgisine sahip kimseler olduğunu belirtiyor. O halde, hemen cevabını aramaya koyulacağımız bir takım sorular doğal olarak zihnimizde canlanıyor: Mevlana'nın gönül bilgisi dediği şey nedir? O nasıl elde edilir? Diğer bilgilerden onu ayıran özellikler nelerdir?

Bu sorulara kısmen cevaba, *Mesnevi*'nin dördüncü cildinde ve özellikle Mevlana'nın aklı ikiye ayırdığı yerde rastlıyoruz. Ona göre, insanda akıl ikidir; biri

¹ Hayvan yerine Mevlana ‘eşek’ demektedir. Biz burada, her cüz küllün bir parçasıdır ilkesi gereğince, eşeğin ait olduğu küllî sınıf olan hayvanı kullanmayı tercih ettik.

² Mesnevi'ye ait bütün alıntılar Mevlana'nın asıl Farsça eseriyle karşılaştırılmak suretiyle, Veled İzbudak'ın İstanbul: MEB tarafından yayınlanan 1998 baskılı tercümesinden alınmıştır. Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi* 4/1498-1520. Mevlana aynı tasnifi *Fihî Ma Fih* adlı nesir eserinde de yapmaktadır. Bu eserde biraz daha açık ifadelerle, meleklerin salt akıl, hayvanların salt şehvet, insanların da her ikisi arasında, hem akıl hem de şehvetten olduklarını belirtir. Melekler ve hayvanlar tekliften muafırlar. İnsanlardan da her kimin aklı şehvetine galip gelirse, meleklerden daha yüce olurlar. Her kimin şehveti aklına galip gelirse, hayvanlardan daha aşağıya düşerler. “Melek bilgiyle kurtuldu, hayvan ise bilgisizlikle. İnsan ise her ikisi arasında çalışıp çabalamaktadır.” (A.g.e, 17. Bölüm, s. 30.)

³ *Mesnevi* 4/1497-1498.

kazanılan akıl, diğeri de Allah vergisi akıldır. Kazanılan akıl ile insan, ailede, toplumda, okulda ve benzeri yerlerde, bazen kitaptan ve bazen bir üstaddan öğrenerek bilgi elde eder. Bu akıl, kazanılan bilgi ve sarf edilen güç ve çalışma açısından ve hatta ezberleme yoluyla artabilir ki, onun artması ile kazanılan bilgiler de artar.⁴ İşte insanın güncel hayatta ve fende, bilimde ve sanatta elde ettiği bilgiler, bu akıl sayesinde. Daha ileride de tekrar döneceğimiz gibi, bu tahsil ile kazanılan akıl aynı zamanda cüz'î akıldır. Bu aklın kaynağı, her ne kadar Mevlana açık bir dille belirtmese bile, zımnen anlaşıldığı kadarıyla, duygulardır ve tecrübedir. Diğer akıl ise, yukarıda belirttiğimiz gibi, insana Allah'ın doğrudan bir vergisidir, merkezi ve kaynağı kalptir, gönüldür.⁵ Buna da küllî akıl diyebiliriz. Cüz'î akıl, nihai noktada bilgisini ve feyzini bu küllî akıldan alır.⁶

Tekrar bilgi konusuna dönersek, Mevlana, bilgi ve hikmetin, insana neyin doğru ve yanlış olduğunu ve ona hakikati göstermek için elzem olduğunu belirtir.⁷ O, *Mesnevi*'sinin değişik yerlerinde farklı bilgi tasnifleri sunar. Örneğin, beden bilgisi ve din bilgisi, zahirî bilgi ve batınî bilgi, duygu bilgisi ve akıl bilgisi veya gönül bilgisi bunlardan bir kaç tanesidir. Ona göre, bu dünyada çalışmakla ve uygulama ile elde edilen her türlü bilgi beden bilgisidir. Ama insan sadece bedenden ibaret değildir. Aksine onun ruhu ve gönlü vardır. Hatta 'gönle göre beden, cevizle kuru üzüm gibidir.'⁸ Adeta gönül, ilahî kaynağa ve maneviyata açılan bir penceredir. İnsan kendisini engelleyen duygu perdesini kaldırıp ve şekilden sıyrılıp, özünü oluşturan bu hakikati görmeye gayret etmesi gerekir. Aksi takdirde, Mevlana'nın dediği gibi, "bir adam, sakalla, hayayla erkek olsaydı, keçinin de sakalı var, tüyü var; o da adam olurdu. Halbuki o keçi, kötü bir kılavuz olur, kendisine uyanları ancak kasaba çeker götürür."⁹ Cevher, arazdan ne rehberlik alabilir, ne de ihsan. Bu demektir ki, insanın maneviyatının bedenine kılavuz olması gerekir. Onun için de maneviyat bilgisi gereklidir.

Şayet bilgi tümünden insanda olsaydı ve cehalet yani bilgisizlik tamamen bulunmasaydı, insan yanardı ve varlığı kalmazdı. O halde bilgisizlik de gereklidir; zira onun sayesinde insan varlığını sürdürür. Bilgi de arzu edilir; çünkü o, Allah'ı bilmeye bir vasıta ve sebeptir. Bu yüzden hem bilgi hem de cehalet birbirine yardımcı ve aynı zamanda birbirine zıttırlar. Hemen hemen diğer bütün zıtlar da böyledir. Gece her ne kadar gündüzün zıttı olsa da, ona bir yardımcı durumdadır ve gündüzle aynı işi görmektedir. Boyuna gece olsaydı, hiçbir şey görülmezdi ve iş de üretilmezdi. Devamlı gündüz olsaydı, insanın gözü, kafası ve beyini afallar ve işlevlerini yerine getiremezdi.¹⁰

Her şeyden önce Mevlana'ya göre, bütün bilginin ve hikmetin kaynağı Allah'tır. O, her şeyi bilendir ve her şeye hikmetini takdir edendir. O der ki, "bilginin hepsinin temeli ötedir [Allah indindedir] ve harfsiz ve sessiz âlemden, harfler

⁴ *Mesnevi* 4/1960-1963.

⁵ *Mesnevi* 4/1964-1965.

⁶ *Mesnevi* 5/2586.

⁷ *Mesnevi* 6/1753.

⁸ *Mesnevi* 5/3342.

⁹ *Mesnevi* 5/3345-3346.

¹⁰ Mevlana, *Fihî Ma Fih*, 58. Bölüm, s. 82.

ve sesler âlemine göçerler.”¹¹ Evrendeki bütün yaratıklara ve insanlara ölçüleri ve durumlarına göre, kendilerine hayatta gereken bilgiyi veren Allah'tır. O'nun arslana öğrettiğini, arı bilemez; arıya öğrettiğini de arslan bilemez. Arıya bal yapmasını, ipekböceğine ipek üretmeyi öğreten yine O'dur. Aynı şekilde, insana ilim verdi ve o ilimle insan 'yedinci kat semaya kadar bütün alemleri aydınlattı.'¹²

Burada yeri gelmişken ilim ile marifet, âlim (bilgin) ile ârif arasındaki ayırımı işaret etmekte fayda var. Mevlana'nın nazarında, âlim lügatteki manası itibarıyla âriften daha üstün bir mertebededir. Allah'a âlim yani bilen denilir ama ârif demek uygun düşmez. Zira, ârif sözünün anlamı, 'bilmiyordu ama sonra öğrendi ve bildi'den ibarettir. Bu nedenle, böyle bir vasıf Allah'a atfedilemez. Ancak örf bakımından, ârif daha kapsamlı ve ileridedir. Çünkü ârif dünyayı bilir ve bildiğini delilsiz ve doğrudan görüşle bilir. Onun için böyle vasıfta bir kişiye ârif denir.¹³ Ayrıca, ârifin zevki ışığında, âlimin bilgileri dirilik bulur ve hoşluğa erer.¹⁴

Mevlana'ya göre, insanın en vahim yanlışlarından bir tanesi, sûretlere, şekillere ve biçimlere, kısacası zahirde gördüklerine bağlı kalarak duygularından öteye geçememesidir. Duygu ehli zahire itibar ettiğinden, aklın merkezi konumunda olan kalbe ve kalbin bilgisine yabancı kalmaktadır. Duyguların 'resim niteliğinde olan' suret bilgisi, gönülden neşet eden bilginin çok gerisindedir. Zira gönülün bilgisi mana doludur ve görünen eşyanın metafiziği boyutundaki hakiki yönüyle ilgilenir.

Ey sûrete tapan! Niceye dek sûret kaygısı? Senin mânasız canın sûretten kurtulmadı gitti.

Eğer insan, sûretle insan olsaydı Ahmed'le Ebu Cehil müsâvî olurdu.

Duvar üstüne yapılan insan resmi de insana benzer. Bak, sûret bakımından nesi eksik?

*O parlak resmin yalnız canı noksan. Yürü o nadir bulunur cevheri ara.*¹⁵

Bu nedenledir ki, Hz. Peygamber de, 'Rabbim! Bana eşyayı olduğu gibi göster; onlar her nasılsa öylece göster' duasıyla bu ince noktanın altını ısrarla çizmektedir.¹⁶ Yani eşyanın sadece harici duygulara hitap eden yönünü değil, onların Hakk'a bakan gerçek yönünü göster, demektir. Aksi takdirde, her görünen görüldüğü gibi olsaydı, öylesine keskin ve aydınlatici bir görüşün sahibi Hz. Peygamber, bu duayı devamlı terennüm etmezdi.¹⁷

Görüldüğü gibi, Mevlana burada bilgileri tekrar iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, zâhirî (exoteric) bilgi ki, duyuların ve duygu ehlinin bilgisidir. Bu bilgi fizikî âlemdeki suretlerin ve şekillerin bilgisidir. İkincisi ise, bâtınî (esoteric) bilgi ki, Mevlana buna çoğu kez gönül bilgisi demektir. Bu tamamen manaların bilgisi-

¹¹ *Fihî Ma Fih*, 41. Bölüm, s. 60.

¹² *Mesnevi* 1/ 1009-1013.

¹³ *Fihî Ma Fih*, 11. Bölüm, s. 18.

¹⁴ *Fihî Ma Fih*, 52. Bölüm, s. 77.

¹⁵ *Mesnevi* 1/1018-1021.

¹⁶ *Mesnevi* 5/1973.

¹⁷ *Fihî Ma Fih*, 1.Bölüm, s. 3.

dir ve hakikidir.¹⁸ Yine ona göre, zâhirî bilgiyi taşıyanlar ten ehlidir; bâtinî bilgiyi taşıyanlar ise gönül ehlidir. Zâhirî olan duyuların bilgisi ten ehline bir yük iken, bâtinî olan manaların bilgisi gönül ehline bir binektir.¹⁹ Daha da önemlisi, duyular yanıltabileceğinden aktaracakları bilgiler doğru olmayabilir. Buna karşılık gönül bilgisi yakînî bilgi türündendir ve Allah onu ya *vahiy* yoluyla peygamberlerine ya da *ilham* yoluyla can dostlarına ikram eder. Bu ikinci sınıf bilgiye sahip olmak, kalp ve gönülledir; nihai noktada ne kitaptan ne de defterden okumakla elde edilir. Gönül ehlinin meclisine ve sohbetine aşkla girip, orada 'pişmek ve yanmakla' ulaşılır ve bir candan elde edilir.²⁰ Ancak, her halükârda Mevlana'ya göre, Allah'ın lütfu, ihsanı ve keremi olmadan bu bilgilenme gerçekleşmez.²¹ Bütün ehl-i dilin bilgiden maksadı 'Allah'ın indindeki bilgisidir.'²²

Ayrıca Mevlana, bir duyunun duygusundan ve duyduklarından diğer duyunun haberdar olmadığını ve bu nedenle birbirlerini inkar edebileceklerini ifade eder. Bunu telâfi etmenin en emin yolu ise, onun tabiriyle her duyguyu gönülden çıkan *basiret* (görüş) suyuyla yıkamaktır.²³ Yani bütün duyuları gönlün emri altına vermektir. Duyuların her birinin kendine özgü işlevi olduğunu söyleyen Mevlana, bir duyudan kendi kapasitesi ve işlevi dışında bir vazife istemenin abes olduğunu beyan eder. Kulaktan bir güzelin yüzünü görmek değil sesini işitmek istenir. Aynı şekilde, buruna, "haydi ey burun, şu güzeli gör, desen imkanı yok; burunda bu kabiliyet yoktur."²⁴ Dolayısıyla, her duyu, Allah'ın kendisine aslen tahsis ettiği işlev ve görevi yapabilir. Onların sadece görevleri değil, kapasiteleri de sınırlıdır.

Yine başka bir yerde Mevlana aynı konuya değinirken, bilgiyi tabiatçı filozofların bilgisi ve Allah hakîmlerinin yani âriflerin bilgisi şeklinde ele alır. Tabiatçı filozoflar, ona göre, suretlerden bilgiye ulaştıklarından, hakikate inememişlerdir. Örneğin onlar insanı, sadece suretine ve dış görünüşüne bakarak algıladıklarından, asıl insanı insan yapan özü görememişlerdir. Bu nedenle onlar insanı, zaman zaman "küçük bir âlem (*microcosm*)" olarak telakki etmişlerdir. Bu anlayış, insanı sahip olduğu akıl nedeniyle âlemin özeti ve suretine ve şekline binaen de küçük gördüğünden bir dereceye kadar makuldür. Ancak insanın hakikati ve ruhu, hem her şeyi kendinde özetlemiş ve hem de içinde bulunduğu âlemi aşmış olduğundan, o hukema-i ilahi'nin dedikleri gibi aslında "büyük bir âlemdir (*macrocosm*)."²⁵ Daha açık bir ifadeyle, filozoflar insana dair bilgiyi sadece, onun evrenin içindeki konumuna bakarak elde ettiler. Onlar evreni bir ağaç, insanı da o ağacın bir meyvesi şeklinde algılamışlar ve görünüşe bakarak ve tabii olarak meyvenin ağaçtan doğduğuna hükmetmişlerdir. Ama böyle bir telakki ve çıkarım, Mevlana'ya ve diğer irfan ehline göre, yüzeyseldir; çünkü 'hakikatte

¹⁸ Mevlana bu bilgi ayırımını bir kaç yerde yapmaktadır. Bkz. *Mesnevi* 1/565, 1016, 1063-1065, 3443; 2/857-859, 1384, 1978-1982, 2793, 3176; 4/1519.

¹⁹ *Mesnevi* 1/3446.

²⁰ *Mesnevi* 5/1063-1064.

²¹ *Mesnevi* 5/2586.

²² *Mesnevi* 5/2587.

²³ *Mesnevi* 4/2385.

²⁴ *Mesnevi* 4/2388-2392.

²⁵ *Mesnevi* 4/521-523.

ağaç, meyveden vücut bulmuştur.”²⁶ Evren her şeyden önce insan için yaratılmıştır. İnsan olmadan ve onun hakikati bilinmeden, evren anlaşılabilir. Bu nedenle Mevlana insan için, “surette en küçük bir âlemsin ama hakikatte en büyük âlem sensin” demektedir.²⁷

Öte yandan, insanoğlunu diğer canlılara üstün kılan meziyetlerin başında bilginin geldiği bilinen bir gerçektir. Aslında, her insanın, diğer canlılara karşı üstünlüğü Allah'ın kendisine bir hazine olarak lutfettiği ilim sayesinde. Bu konuyu açıklarken Mevlana, bilginin Hz. Süleyman'ın mülkünün hâtemi olduğunu ve yine bütün âlemin bir cesetten ibaret olup, ilmin can olduğunu söyler. İnsanoğlu, can konumunda olan bu bilgi hazinesi sayesinde, denizlerdeki, dağlardaki ve ovalardaki bütün mahlukatı emir altına alabilmektedir.²⁸

Bu bağlamda Mevlana'nın gayet manidar olan bir ikazı dikkat çeker. Her bilgi herkese öğretilmez. Ehil olmayan ve kötü huylu insanlara ilim ve fen öğretmek, onun ifadesiyle, “yol kesen eşkıyanın eline kılıç vermeye benzer.”²⁹ Aslında Mevlana'nın bu türden nasihatleri, insanlığın büyük bir kesiminin ıstırap çektiği, binlerce masumun haksızca ezilip öldürüldüğü günümüz dünyasına âdeta bir ilaç niteliğindedir. Aşağıdaki dizeler bunlardan sadece bir kaç tanesi:

*Delinin elinden silahı al da adalet ve sulh, senden razı olsun!
Fakat elinde silahı olur, aklı da bulunmazsa bağla elini; yoksa yüzlerce zarar yapar...
Bilgi, mal, mevki be hüküm, kötü yaratılışlı kişilerin elinde fitnedir...
Bilgisizlere, geçtikleri mevkiin yaptığı fenalığı yüzlerce aslan bir araya gelse yapamaz!*³⁰

Bu beyitlerle Mevlana, bilginin gücüne işaret etmekte ve âdeta Hz. Peygamber'in “Rabbim, faydasız bilgiden sana sığınırım” duasını hatırlatmaktadır. Nitekim o, *Mesnevi*'sinin bir çok yerinde bilginin fazileti ve faydalarını, ders yüklü hikayeleriyle anlatmaktadır. Bilgi iyi insanlarda olduğu sürece, insanlık ondan yeterince istifade eder. “Bilgi” onun nazarında, “Hz. Süleyman'ın mülkünün hâtemidir.”³¹ Başka bir ifadeyle, bilgiye sahip olan kişi, aynı Hz. Süleyman peygamber gibi, insanların, cinlerin, hayvanların ve diğer tüm yaratıkların üstünde bir irade gösterip, onları idare edebilir. Bu bilgi sebebiyledir ki, “denizlerin, dağların, ovaların mahlukatı, insanoğluna karşı aciz kalmıştır.”³² Bu noktayı nazardan bakıldığında, bütün âlem bir suret, bilgi de ona hayat veren bir can olarak görülür.³³

Mevlana, kendisinden önceki birçok İslam düşünürü gibi, duyuların bilgi edinmedeki yetersizliğini defalarca vurgulamaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz

²⁶ *Mesnevi* 4/524.

²⁷ *Mesnevi* 4/521.

²⁸ *Mesnevi* 1/1030-1032.

²⁹ *Mesnevi* 4/1436.

³⁰ *Mesnevi* 4/1434-1435;1438, 1441.

³¹ *Mesnevi*, 1/1030.

³² *Mesnevi* 1/1031.

³³ *Mesnevi* 1/1030.

gibi, ona göre, insanı insan yapan bilgi, onu gönül ehli yapan bilgidir. Bu da ne görme, işitme, koklama, dokunma ve tat alma gibi harici duyu organları ve ne de vehim ve hayal gibi dahili duyu organlarıyla elde edilebilir. Bunlar, eşyanın hakikatinden oldukça uzakta, görünüm itibarıyla suretleri algılamada yardımcı olan sadece birer alet hükmündedirler. Örneğin bir güle bakmakla, görme duyumuz onun sadece imgesini algılar, hakikatini değil. Yine, aynı şekilde, gülü hayal ederken sadece şeklini zihnimizde canlandırırız, hakikatinden hala habersiziz. Yahut ta birisi gülün adını söylediği zaman, gülün sıfatından öteye gidemeyiz. Ancak şu da bir gerçektir ki, İbn Arabi ve Mevlana gibi büyük İslam düşünürlerine göre, âlemdeki her şey Allah'ın isim ve sıfatlarının bir tecellisidir, yansımasıdır. Dolayısıyla, her görünen şeyin, o isim ve sıfatlar açısından bir hakikati vardır. İşte önemli olan o hakikate giden bilgiye ulaşmaktır. Eşyanın görünüşüne ve ismine takılıp kalmadan, özüne giden yola girmektir. Bunu Mevlana şöyle dile getirir: “Hakikati olmayan bir adı hiç gördün mü? Yahut Kâf ve Lâm harflerinden gül topladın mı?”³⁴

Gerçek bilgiye nasıl ulaşılacağı konusunda, Mevlana bir takım öneriler sunmaktadır. O hiçbir şekilde, harici bedensel duyuların ve dahili nefse ait duyuların önemini inkar etmemektedir. Bu konuda üzerinde önemle durduğu nokta, duyuların ayrı ayrı kendi başlarına işlevlerinin basit ve sınırlı olması ve bunlarla insanın görünüşten öteye geçemeyeceği gerçeğidir. Ona göre, bütün bu duyular birbirleriyle sıkı bir ilişki içine girmiş, âdeta birleşmişlerdir ve hepsi aynı asıldan meydana gelmiştir.³⁵ Şayet bu duyular, seyr-i sülûkla nefis terbiyesi ve tezkiye-sinden geçerek, olgunlaşmış bir insanın gönlünün emri altına girerse, Mevlana'nın tabiriyle, ondan felekler bile ayrılamaz.³⁶ Böyle bir durumda gönül dilerse, gözleri külliyyat tarafına çevirir veya dilerse cüz'iyata hapseder. “Beş duyu da çeşmelerdeki lüleler, nasıl çeşmeye tabi ise aynı tarzda gönle tabidir. Onun muradınca ve onun emrine göre iş görür. Gönül ne tarafı işaret ederse beş duyu da eteklerini toplayıp o tarafa gider.”³⁷ Ayrıca, duyular birbirlerine yardımcı olur ve birbirlerini kuvvetlendirirler. Örneğin, gözün görüşü, söz söyleme kabiliyetini artırır, gözdeki aşk da doğruluğu.³⁸ “Kulak hakikate nüfuz ederse göz kesilir.”³⁹

Bu bağlamda, önemli bir noktaya dikkat çekmek yararlı olacaktır. Mevlana duyuların, seyr-i sülûktaki terbiye ve tezkiye sonucu, gönlün emri altına girmelelerini, “ayaklarının bağdan çözülmesi” şeklinde yorumluyor. Birinin ayağı çözüldü mü öbürleri de çözülür, der. Bu demektir ki, o zamana kadar fiziki dünyaya âdeta hapsolmuş ve cüz'î nesnelere gömülmüş bu duyular, gönlün emrine girmekle, hürriyetlerine kavuşup, manevi âleme doğru yönelmişlerdir. Onun için Mevlana, gönlün emrine ve nuruna girmiş bir duyunun, gayba ait şeylere âşık olmaya başlayacağını söylemektedir.⁴⁰ Yine onun tabiriyle, bu duyular âdeta “Allah'ın

³⁴ *Mesnevi* 1/3446. Burada Kâf ve Lâm Farsça *gul* kelimesinin iki harfidir.

³⁵ *Mesnevi* 2/3235. Bunların kaynağı, Küllî akıl veya Ruh olsa gerekir.

³⁶ *Mesnevi* 2/3249.

³⁷ *Mesnevi* 1/3565-3567.

³⁸ *Mesnevi* 2/3238.

³⁹ *Mesnevi* 2/863.

⁴⁰ *Mesnevi* 2/3240-3241.

yazısında yayarlar”⁴¹ ve “meczandan da öte sırlar söylerler.”⁴² Böyle bir gönül de, Hz. Süleyman’ın mührü ya da Hz. Musa’nın asası gibi, hem beş zâhirî duyuyu hem de beş bâtinî duyuyu kendine memur etmiş ve onları istediği gibi yönlendirmektedir. ⁴³ Bu duyuların algıları, her ne kadar ayrı ayrı olsa da, nihai planda gönül merkezinde birleştiğinden, bir bütünlük ve vahdet arz ederler. Gönülün idrakinde hepsi âdeta tek bir duyguya dönüşür. Cüz’î nitelikte parça parça olan algılar, gönülün *tevhidî* algısında birleşir.⁴⁴

Mevlana bütün bu duyuların duygularının, biraz önce de belirttiğimiz gibi, gönül gözünün yardımıyla birleştirilebileceğini söyler. Bunu da ‘pekmez’ metaforuyla izah etmeye çalışır ve der ki: “Pekmez içinde ne kaynatılırsa pekmez lezzetini alır. Havuç, elma, ayva ve ceviz, pekmezde kaynatılsa hepsinden de pekmez lezzetini alırsın.”⁴⁵ Burada gönül gözünün rolünü hassasiyetle vurgulayan Mevlana, insanın nihai noktada bu *gözden* ibaret olduğunun ve hakiki değerinin de o gözün görebileceği miktarla takdir edildiğinin altını çizerek.⁴⁶ Bu gönül gözünün her halükârda nurlanması gerekir ki, duyuların kesret halindeki duygularını vahdet içerisinde algılayabilsin. Aksi takdirde, normal duyular eşyayı sadece suretlerden ibaret bir madde yığıntısı olarak algılamaya devam ederler. Bu nedenle, hakiki bilgidен mahrum kalırlar. Çünkü bilgi, cisimden ve suretten elde edilmez. Asıl onlardan sıyrılarak ve hatta ‘terk’ ederek, bilgiye ve bilginin kaynağı Yüce Varlık’a ulaşılır.⁴⁷

Burada Mevlana, aynı zamanda suretle mana arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymaktadır. Sûretle mana arasındaki ilişki, ses ve sözün düşünce ile olan ilişkisi gibidir. Söz ve ses, düşünceden meydana gelmektedir. Peki “düşüncenin denizi nerededir?” yani kaynağı nedir? diye Mevlana sorar⁴⁸ ve hakiki bilginin kaynağının Allah olduğunu ifade eder.

Hakiki bilgi, Mevlana’nın nazarında, Allah’ın vasıtasız ve kespsiz, doğrudan Peygamberler ve veliler gibi seçkin insanlara verdiği bilgidir. Bu konuda der ki, “Allah’tan vasıtasız olarak verilmeyen ilim, gelini süsleyen kadının ona sürdüğü renk gibi diri kalmaz, uçup gider.”⁴⁹ Bu nedenle, insana fayda veren ve onu insan olarak olgunlaştıran bilgi, Hakk’tan gelen, peygamberâne bilgidir. Böyle bir bilgi, insana yük olmadığı gibi, onu gönül ehli yapar. Diğer bir ifadeyle, bedene tesir eden bilgi, duyularla ve bir takım fikir jimnastikleri ile elde edilen bilgidir ki gönüle hitap etmediğinden sığ kalır ve geçicidir. Hatta bu sathî bilgiyi Mevlana, ‘çocuk atı’ diye adlandırmaktadır.⁵⁰ Onunla sadece belirli bir yere kadar varılabilir. Bu bilgi insana mâl olmadığından onu yarı yolda bırakır ve sonunda ona, yu-

41 *Mesnevi* 2/3243.

42 *Mesnevi* 2/3246.

43 *Mesnevi* 1/3568, 3575-3576.

44 *Mesnevi* 4/3289.

45 *Mesnevi* 5/2486-2487.

46 *Mesnevi* 6/811-812.

47 *Mesnevi* 6/823-824.

48 *Mesnevi* 1/1135-1139.

49 *Mesnevi* 1/3449.

50 *Mesnevi* 1/3445.

karıda da ifade ettiğimiz gibi, yük olur.⁵¹

Allah'tan vasıtasız gelen bilgiye ulaşmanın yollarından biri, Mevlana'nın nazariyesine göre, öncelikle gönlü o bilgiye hazırlamaktır. Bu da, tasavvufî tabirle, nefsi ve kalbi bütün kötü düşüncelerden tamamen arındırıp pak ettikten sonra, beşerî vasıflardan soyutlanıp, ilâhî sıfatlarla bezenmekle ve gönlü tecelli-i rabbanîye ayna yapmakla mümkün olur.

Mevlana gönlün ayna gibi parlatılması gerektiğinin altını çizerken, bundan neyi kastettiğini, gayet mânidar bir hikaye ile anlatmağa çalışır. Hikayeye göre, bir padişah, resim sanatında mahir olduklarını iddia eden bir grup Rum ressam-ları ile Çinli ressam-ları imtihan eder. Padişah her iki gruba da karşı karşıya birer oda tahsis eder. Çinli ressam-lara, istekleri doğrultusunda, yüz çeşit boya temin edilir. Rum ressam-ları ise, hiç bir şey istemezler; sadece odalarının kapılarını kapayıp, duvarı parlatmaya ve cilâlamaya koyulurlar. Duvarı adeta, 'gök gibi temiz, sâf ve berrak bir hale getirirler.' Çinli ressam-lar uzun bir uğraştan sonra, resimlerini tamamlarlar ve ne kadar güzel bir sanat eseri ortaya koydukları diye sevinirler. Padişah, resimlerini değerlendirmek üzere önce Çinli ressam-ların odasına girer; yapılan harika resimleri beğeni ile seyrederek. Sonra da Rum ressam-larının odasına girer ki, duvarın üzerindeki perdeyi görünce şaşırır. Ancak, perdeyi kaldırır kaldırmaz, öbür odada Çin ressam-larının yapmış oldukları resimlerle nakışların ayna gibi pırl pırl cilâlanmış duvarın üzerine vurduğunu hayretle müşahade eder. Gerisini Mevlana'nın kendi dilinden aktaralım:

Orada ne varsa burada daha iyi göründü; resimlerin aksi, âdeta göz alıyordu.

Oğul, Rum ressam-ları tasavvuf ehlidir. Onların ezberlenecek dersleri, kitapları yoktur.

Ama gönüllerini adamakıllı cilâlamışlar, istekten, hırstan, hasislikten ve kinlerden arındırmışlardır.

O aynanın sâflığı, berraklığı gönlün vasfıdır. Gönle, hadsiz, hesapsız suretler aksedebilir.⁵²

Onlar (gönüllerini pak edenler), ilmin kabuğundaki nakışı bırakmışlar. Ayne'l-yakîn bayrağını kaldırmışlardır.⁵³

Mevlana, kendisinden önce gelen düşünürlerden farklı olarak, bilgi ile aşk arasında bir ilgi kurar. Ona göre, bilgisiz sevgi olmaz. Aşkın temeli bilgiye dayanır. Onun ifadesiyle, sevgi tam bir bilginin neticesinde olur. Noksan bilginin doğurduğu aşk cansız ve ruhsuz bir aşktır.⁵⁴ Eksik bilgi, 'fark ve temyize malik değildir.'⁵⁵ Burada, her ne kadar Mevlana açık bir şekilde söylemese bile, öyle anlaşılıyor ki Allah'ı sevmenin O'nu yeterince bilmekle mümkün olabileceği noktasına dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Allah sevgisini en iyi tadanlar, O'nu hakıyla bilen peygamberler ve peygamberlerin yolundan giden insan-ı kamil mertebesine ulaşan şahsiyetlerdir.

— — —

⁵¹ Mesnevi 1/3447.

⁵² Mesnevi 1/3482-3485.

⁵³ Mesnevi 1/3493.

⁵⁴ Mesnevi 2/1532-1533.

⁵⁵ Mesnevi 2/1535.

Bilgi ile aşk arasındaki karşılıklı yakın ilişkiyi açıklarken Mevlana, insan ile İblis arasındaki ilişkiye ilinti yapar. Ona göre, nice hünerli ve bilgili insanlar vardır; ama aşktan ve din aşkından yoksun olduklarından onlar, aynı İblis'in Adem'in topraktan olan suretini gördüğü gibi, insanın sadece dış yüzünü görürler ve insan hakkında büyük yanlışlığa düşerler.⁵⁶ Daha da önemlisi, insanın gönül gözünü açan en önemli faktörlerden biri, Mevlana'ya göre, aşktır. Gönül gözü açık olmayan insanlar, ne kadar da hünerli ve bilgili olursa olsunlar, yine onun tabiriyle, "sakaldan ve sarıktan başka bir şey görmezler."⁵⁷ Çünkü onların duygu gözü, "şu geçip gidici suretlere düşmüş, donup kalmıştır."⁵⁸ Suretin gerisine gidip, insanı bir bütün olarak görebilmek için, duygu gözünün gönül gözüyle nurlanması gerekir.⁵⁹ Gönül gözünün açılması da bir aşk işidir. Bu yüzden büyük bir kararlılıkla Mevlana, "kim gönül gözünden gafilse, zamanenin en üstün bilgini bile olsa, ahmaktır, kördür" der.⁶⁰

Mevlana'nın üzerinde hassasiyetle durduğu başka bir nokta da, tahkikî bilgi ile taklidî bilginin birbirinden iyi ayırt edilmesidir. Tahkikî bilgi, akıl ve vahiyle ulaşılan gerçek bilgidir ve insana her zaman faydalıdır. Taklitten elde edilen bilgi ise, insanı aşağılara çeken ve âdetâ ona vebal yükleyen bir bilgidir ve iğretidir. Taklidî bilgi ile yetinmektense, cahil olmak daha iyidir diyen Mevlana, bu bilgiyi sineğin kanadına benzetirken tahkikî bilgiyi de meleklerin bile üstünde görür.⁶¹ Bu ayırım, aslında akıl ile duyular arasındaki bir ayırımdır. Akıl tahkike, duyular ise taklide götürür. Duyularla yetinen kimseler, hakiki bilgiye ulaşamazlar; bilir görünseler bile, cahildirler.

Bilgi, insanı terbiye eden ve onu süsleyen bir hazinedir. Bilgi sayesinde, hayvani ve azgın güdüler törpülenir ve eğitilerek, faydalı hale getirilir. Bu önemli konuya dikkat çekerken ve aynı zamanda bilginin gücünü vurgularken, Mevlana "köpek bile, ilim öğrenince azgınlıktan kurtulur, ormanlarda helâl hayvanlar avlar ve ârif olur ve Eshab-ı Kehfe katılır," der.⁶²

Mevlana, âdetâ günümüz insanının manevi yönden nasıl kısır döngüler içinde çırpındığını görmüş gibi, makam ve mevki uğruna elde edilen bilginin geçici ve araz olduğunu, belki de bir gösteriş için peşinden gidildiğini belirtir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, onun nazarında ve onun gibi birçok gönül ehlinin katında asıl bilgi gönülleri aydınlatan, hayat veren ve kemâle götüren bilgidir ki o cevherdir ve daimidir. Yine Mevlana, gayet net bir ifadeyle ve kendine has metaforik üslûbuyla, havas ve avama görünmek için bilgi tahsil eden kimseleri fareye benzetir. Bu kimseler, farenin birçok yeri deldiği gibi, bir çok girişim yaparlar ve belki de istediklerine ulaşabilirler; ancak *manevi* yönden ve *gönül* cihetiyle karanlıktadırlar. Meslekleri gereği o bilgiyi kullanırlar; münakaşa ve mübahase zamanı o bilgiden istifade ederler; ancak netice itibariyle bu tür bir bilgi sözde ka-

⁵⁶ *Mesnevi* 6/259-260.

⁵⁷ *Mesnevi* 6/262.

⁵⁸ *Mesnevi* 6/818.

⁵⁹ *Mesnevi* 6/827. "Göz nuru gönüllerin nurundan meydana gelir. Gönül nurunun nuru da akıl ve duyu nurundan olmayan, onlardan ayrı bulunan Allah nurudur." *Mesnevi* 1/1126-1127.

⁶⁰ Mevlana, *Divan-ı Kebir* 1/443.

⁶¹ *Mesnevi* 2/2325 vd.

⁶² *Mesnevi* 2/2363-2364.

lan bir bilgi olduğundan, alıcısı olmazsa ölür gider.⁶³

Bu sözlerden Mevlana'nın insanoğlunun hayatını kazanması için ilim tahsiline karşı olduğu gibi bir çıkarım yapılması, hatalıdır ve Mevlana'ya adaletsizlik olur. Böyle bir yorum, her şeyden önce onun dünya görüşüne aykırıdır. Burada onun altını çizmek istediği nokta, bilgilerin de aynı şekilde akıl gibi iki türlü olduğudur. Bunlardan biri özün ve gönlün bilgisi diğeri de arazın ve duyuların bilgisidir. Bilimler ve meslekler için gerekli bilgiler cüz'î (tikel) akıl ve tecrübe ile elde edilirken, insanı manevi yönden geliştiren ve olgunlaştıran ve nihayetinde, kendisine dünya ve ebedi saadeti sağlayacak, hakikatlerin bilgisidir ve küllî (tümel) akılla doğrudan elde edilir. Önemli olan insanın cüz'î bilgilerle yetinmemesi ve onları küllî bilginin nuru içinde eritmesidir. Nitekim bu görüş, Mevlana'dan önce yaşamış İslam filozoflarının çoğunun ve hemen hemen diğer bütün tasavvuf ve irfan ehlinin üzerinde hem fikir oldukları, kökleri Kur'an ve hadise dayanan bir ana ilkedir.

Yukarıda işaret ettiğimiz cüz'î akıl, Mevlana'nın epistemolojisinde önemli bir yer işgal eder görünse bile, kendi başına hüküm çıkaracak bir akıl olmadığından, devamlı öğrenmeye muhtaçtır. O, fen ve meslek sahiplerinde fenni ve sanatı öğrenmeye ve anlamaya kabiliyetlidir.⁶⁴ Kendi kendisine bilgi üretmez; ancak vahiy ve küllî aklın verdiği bilgiler üzerine bir takım eklemeler yapabilir. Zira, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Mevlana'ya göre bütün bilgilerin ve sanatların kaynağı Allah'tır ve onları Peygamberlerine vahiy yoluyla aktarmıştır.⁶⁵ Burada cüz'î akıl, duyuları sayesinde, o bilgileri ve sanatları ehillerinden öğrenip uygular; bunun ötesinde kendi başına bilgi ve sanat üretecek bir kapasitesi yoktur.⁶⁶ Şunu da belirtmekte fayda vardır: Düşünürümüze göre, "akıl, bilgi ve edep öğrenmek için gereklidir."⁶⁷ Bilgi ve edep ancak akıllı kimseden beklenir. Bu demektir ki, insan akıl ile ulaştığı bilgi sayesinde ufkunu ve anlayışını geliştirir, edep içinde de onu, ahlaken olgunlaştırır ve mütevazileştirir.

Onun için Mevlana, *Mesnevi*'sinin başka bir yerinde, bazı insanların sahibi oldukları meslek bilgilerinden daha şerefli ve daha üstün bilgi görmediklerinden, âdeta onunla böbürlenip kibirlendiklerinden yakınıdır. Halbuki insan için en önemli şey kalptir, candır ve gönüldür. Dolayısıyla, mesleki bilgilerin üstünde olan gönlün bilgisine daha çok ehemmiyet vermek gerekir. Zira mesleki bilgilerin çoğu bedene aittir ve beden, Mevlana'nın tabiriyle, aynı mal gibi zamanla eriyip giden bir kardır. Gönlü ihmal eden kimsenin durumu, yine onun deyişiyle, büyümeyen ve gelişmeyen çocuğun canına benzer. O şekilde kaldığı sürece, çocukluktan kurtulmaz, adam olamaz; yani kemâle eremez.⁶⁸

Cüz'î akıl, Mevlana'nın nazarında, daha ziyade duyuların algıladığı ve gözlediği sebeplerle ilgilenir. Haddi zatında insanın, sebeplerin ötesindeki asıl müsebbibi fark etmesi gerekir. Örneğin, yağmurun meydana gelişi, görünüşte suyun

⁶³ *Mesnevi* 2/2425-2440.

⁶⁴ *Mesnevi* 4/1295-1296.

⁶⁵ *Mesnevi* 4/1294; 2/284.

⁶⁶ *Mesnevi* 4/1300.

⁶⁷ Mevlana, *Divan-ı Kebir* 2/617.

⁶⁸ *Mesnevi* 3/4109-4115.

kaynayıp buhar haline gelmesi ve sonra havaya çıkarak soğuması neticesindedir. Sebepleri bilmek her zaman iyidir ve bir çok işi kolaylaştırır. Özellikle hastalıkların teşhisinde, sebepler oldukça önemlidir. Onun için, Mevlana “sebepleri bilmek, bilgisizliği giderir” der.⁶⁹ Ancak sebeplerin bilgisiyle yetinmek, hakikate perde çekmek demektir. Bu da cehaletin başka bir boyutudur. Dolayısıyla, cüz’i akılla ve duyularla sadece bu görünen sebeplere takılmak, Mevlana’ya göre, ‘çocukça ve bilgisizce’ bir harekettir. Bunlar aslında insanı gaflete meylettiren ve hakikati örten zahirdeki sebeplerdir. Zira, onlar ‘asıl müsebbibin yüzünü gizlemekteler.’ Bu belki de bir noktaya kadar, içinde yaşadığımız sebepler dünyasında normal bir algılayıştır; ancak sınırlayıcıdır. Olaylara, küllî aklın gönle akan nuruyla bakılsa, o zaman perdenin gerisindeki İlahî güç ve gerçek sebep hemen fark edilecektir.⁷⁰

İşte böyle evrensel bir konumda olan insan da, görünen sebepleri anma ve onlara bağlanma yerine, onları yaratan Yüce Varlığı, Allah’ı anacak ve O’na hakkıyla bağlanacak; isteyeceğini O’ndan isteyecektir. Bütün bunların neticesinde de, kendisini ilâhî sıfatlarla bezeyecek ve beşeri plandaki eksikliklerini ilâhî bilgiyle giderecek ve olgulaşacaktır. Zaten, Mevlana gibi büyük gönül mimarlarının dünya görüşünde bilgiden asıl maksat insanın kendisini yok mertebesine indirerek, edeb ölçüsünde azami derecede mütevazilikle, her şeyi Hakk’dan bilip ve her şeye yine Hakk gözüyle ve Hakk için bakmaktır. Bunu hakkıyla ‘yok olmak’ şeklinde ifade edersek, daha yerinde olur. Hakkıyla ‘yok olmak’ ise, her şeyden önce kendini bilmekle mümkündür.⁷¹ Zira Hz. Peygamberin buyurduğu gibi, “kendini bilen Allah’ı bilir.”⁷² Onun için Mevlana, “ben, kendini bilen ve gönlünü her zaman yanlıştan kurtaran kimselerin kuluym, kölesiyim” der.⁷³

Mevlana insanı olgunlaştıran bilgiyi, *mahiv* (yokluk) bilgisi olarak niteler. Bu bilginin önemini anlatırken de, meşhur *nahiv* (dilbilgisi) âlimi ile gemicinin hikayesine gönderme yapar. Hikayeye göre, bir nahiv bilgini bir gemiye biner ve kendini beğenmiş bir yüksek eda ile gemiciye, hiç nahiv okuyup okumadığını sorar. Gemiciden hayır cevabı alınca, küstah bir tavırla ona, “Yarı ömrün hiçe gitti” der. Bu söze kızan ve hatta gönlü epey kırılan gemici, edebi gereği cevap vermez ve susar. Derken ani bir rüzgar ve fırtınayla gemi sallanmaya başlar. Gemicisi, o nahiv bilginine, “Yüzmeyi bilir misin?” diye sorar. Nahivci şaşkınlık içinde bilmem diye cevap verince, gemici, “Ey nahiv bilgini, bütün ömrün hiçe gitti; çünkü gemi, bu girdapta batacak” der.⁷⁴ Hemen bu hikayenin akabinde Mevlana dersini verir: “İyi bil, burada *mahiv* bilgisi lazım, *nahiv* bilgisi değil. Eğer *mahiv* bilgisini biliyorsan tehlikesizce denize dal!”⁷⁵ Bu yokluk makamı Mevlana için, insanoğlunun erişeceği en yüksek makamlardan birisidir ki o ma-

⁶⁹ Mesnevi 4/273.

⁷⁰ Mesnevi 3/3152-3157.

⁷¹ Mesnevi 5/562.

⁷² Mevlana bu hadisi, kendine has üslubu ile Padişah ve Eyaz hikayesinde genişçe izah eder. Bkz. Mesnevi 5/2114-2130.

⁷³ Şefik Can, Hz. Mevlâna'nın Rubâileri, Konya: Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005, c.1, s. 148.

⁷⁴ Mesnevi 1/2835-2840.

⁷⁵ Mesnevi 1/2841.

kam insanı, gerisinde duygu âlemini bıraktırarak, varlık makamına götürür.⁷⁶ Zira, “Hakk’ta yok oluş bir çeşit mest oluştur ve her yok oluşun arkasında bir kendine geliş vardır.”⁷⁷ Ancak böyle bir yokluktan (*mahiu*) meydana gelen göz, her zaman asıl Varlık’la beraber olup her zaman O’nu göreceği için, beden gözünün algıladığı sözde varlık dünyasını âdeta yok görecektir.⁷⁸ Yine böyle bir göz, insanı sadece nakışlarla bezenmiş balçıktan bir suret görme yerine, ilim ve amelle dolu bir cevher olarak algılayacaktır.⁷⁹ Zira öyle bir göz, Hz. Peygamber’in hadisinde ifadesini bulduğu gibi, her şeye “Allah’ın nuruyla bakar” ve görür.⁸⁰

Nitekim Mevlana, bir takım sözde din bilginlerini de bu noktayı nazardan eleştirir. Zira onlar, neyin helâl ve neyin haram olduğunu, neyin caiz olup olmadığını ve belki de kılı kırk yararcasına dinin birçok ayrıntılı noktalarını bilebilirler. Ancak, kendi asıllarını ve mayalarını bilmezler. Aynen bir manufaturacının kumaşın değerini bildiği gibi, onlar da dince nelerin faydalı ve faydasız olduğunu bilirler. Ama kendi değerlerinin ne olduğunu bilmezler.⁸¹ Bu serzenişlerle Mevlana, bütün bu bilgileri bilmek kadar onları bizzat yaşamanın da önemli olduğuna, kemâle ermenin ve olmanın ancak her ikisiyle mümkün olacağına dikkat çekmektedir. Bu nedenledir ki, bir takım hünerlere ve fenlere sahip bir sürü insan, kendilerini bilmedikleri için, Kur’an’ın tabiriyle, akıllı geçinseler bile hala “bir şey bilmezler.”⁸² Ona göre, “bir kimse, sarık ve cübbe giymekle bilgin olmaz. Bilginlik, insanın özündeki hüner ve erdemdir.”⁸³ O halde, önemli olan bilginin amele intikal etmesidir; insana amelden daha vefalı bir arkadaş ve yoldaş yoktur.⁸⁴ Hakiki amel ise, kibir elbisesini çıkarıp, yokluk bilgisiyle gönü Allah’ın nuruna açmakla mümkün olur.⁸⁵

Diğer taraftan, insanın her türlü bilgiyi öğrenebileceğini ve her işi yapabileceğini belirten Mevlana, onun asıl yaratılış gayesinin, Kur’an’ın ifadesiyle, Hakk’a ibadet olduğunu tekrar eder. Üzerinde çalışılan bir kitaptan elde edilecek şey ondaki fendir; kitap onun için okunur. Ancak insan, o fenne itibar etmezse ve o bilgiye gereken ilgiyi göstermese, o kitap olsa olsa o insan için bir yastık olur. “Fakat ondan maksat yastık olması değil, bilgi, irfat ve irşat ve faydadır...İnsandan maksat ilimdir, doğru yolu bulmaktır.”⁸⁶ Onun için Mevlana, “insanın aşkı artırarak onu, Hakk’a ulaştırmayan bilgidен beter bir işkence yoktur,” der.⁸⁷

Mevlana, özellikle gönle ait olan yakînî bilginin insanı âdeta bir kuş gibi yü-

⁷⁶ *Mesnevi* 4/555-556.

⁷⁷ *Divan-ı Kebir* 11/790.

⁷⁸ *Mesnevi* 6/826.

⁷⁹ *Mesnevi* 6/1144.

⁸⁰ *Mesnevi* 2/2023.

⁸¹ *Mesnevi* 3/2650-2655; *Fihî Ma Fih*, 4.Bölüm, s. 7.

⁸² *Mesnevi* 3/2643.

⁸³ *Fihî Ma Fih*, 19. Bölüm, s. 33.

⁸⁴ *Mesnevi* 5/1051.

⁸⁵ *Mesnevi* 5/1061, 1066.

⁸⁶ *Mesnevi* 3/2990, 2993.

⁸⁷ *Divan-ı Kebir* 6/2922.

celere çıkaracağını söyler ve bilgiyi 'şüph'e' ve 'zan' açısından tahlil eder. Her şeyden önce, ona göre, bilgiye en yakın olan şüphedir. Kendi ifadesiyle, bilginin iki kanadı, şüphenin tek kanadı varken, zannın hiçbir kanadı yoktur. Dolayısıyla şüphesi olan insan, tek kanatlı kuş misali, düşe kalka yol almaya veya yuvasına doğru uçmaya çabalar. Belki bazen bir adım bazen de iki adım ilerler; ama yine de hiç uçamayan zandan kat kat üstündür. Daha da önemlisi, şüphesi olan insan devamlı sorar ve sorgular. "Soru, bilginin yarısıdır."⁸⁸ Ne zamanki insan şüpheden kurtuldu ve bilgi sahibi oldu, aynı kuş misali 'doğru yolda emin şekilde uçar gider.'⁸⁹

Kuş sembolünü başka bir yerde, tekrar aynı konuyu aydınlatmak için kullanan Mevlana, zanla hareket eden insanın yakîni bilgiye ulaşmasının çok zor olduğunu belirtir. Hatta o, 'behey aşağılık adam, bu sendeki zan, ne acayip zan ki yakîn bahçesinde hiç uçmuyor'⁹⁰ diyerek hayıflanır. Zannın aksine, şüphenin gayet müspet bir olgu olduğunu ve şüphesi olan insanın da araştırmaya daha çok meyilli ve yakîni bilgiye daha susamış olduğunu beyan eder. "Şüph'e arttıkça yakîne ulaşmak için [insan] daha ziyade çırpınır, kol kanat açar, uçmaya çalışır."⁹¹

"Bilginin iki kanadı vardır; şüpheninse tek. Zan noksandır, uçmaz.

Tek kanatlı kuş, çabucak baş aşağı düşer. Sonra uçmaya çalışır ama ya iki adımlık bir yer aşabilir, ya birazcık daha fazla.

Şüph'e kuşu düşe kalka ümit yuvasına tek kanatla uçmaya savaşır.

Fakat şüpheden kurtuldu da bilgi sahibi oldu mu tek kanatlı kuş, iki kanatlı kesilir. Kanatlarını açar.

Ondan sonra yüzüstü, eğri büğrü değil, doğru yolda güzelce uçar gider."⁹²

Buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız, Mevlana'nın bilgiye ve bilginin derecelerine dair görüşlerinin bir özetidir. Her ne kadar, diğer eserlerinden de zaman zaman istifade etsek bile, temelde *Mesnevi*'sine dayanarak bu konuyu ele aldık. Tabii ki böyle kısa çaplı bir makalede, bu konuyu, bütün ayrıntılarıyla tartışmak mümkün değildir. Bununla birlikte, Mevlana üzerine çalışan ve yazan diğer araştırmacıların da defalarca beyan ettikleri gibi, sadece bilgi konusunun değil, hemen hemen diğer bütün felsefi, kelâmî ve tasavvufî kavramların ve konuların, *Mesnevi*'sinde 'sağa sola veya oraya buraya' serpiştirilerek ve sanki birbirleriyle ilişkisi yokmuş gibi işlendiği görülür. Ancak, bu araştırmamızda da gördüğümüz gibi, durum hiç de öyle değildir. Bilgi konusunda, mana yüklü veciz beyitleriyle bize sunduğu bütün fikirler, onun engin dünya görüşünden süzülen ve birbirleriyle oldukça tutarlılık arz eden metafizik düşüncesinin birer ürünüdür. Klasik İslam Tasavvufu'nun epistemolojisinde yaygın olan ve özü yine Kur'an'a dayanan, "ilme'l-yakîn", "ayne'l-yakîn" ve "hakka'l-yakîn" şeklinde tekâmül eden üç dereceli bilgiyi, Mevlana kendine özgü üslûbuyla bizlere aktarmaktadır. Şüphesiz onun gayesi, bir bilgi teorisi geliştirmek değildir. Veyahut, her ne kadar bazı filozoflara cevap niteliğinde ima ile veya sade dille bir takım mesajlar gönderse bile,

⁸⁸ *Fihî Ma Fih*, 16. Bölüm, s. 28.

⁸⁹ *Mesnevi* 3/1510-1514.

⁹⁰ *Mesnevi* 3/4117.

⁹¹ *Mesnevi* 3/4118.

⁹² *Mesnevi* 3/1510-1514.

onun amacı bilgiyi felsefi bir problem olarak tartışmak değildir. Aksine bilgiye muhatap olan tek mahluk insana, diğer İslam düşünürlerinin çoğunun yaptığı gibi, hem bu dünyada hem de ebedî âlemde saadete götürecektir bilginin mahiyetini onun anlayabileceği bir anlatımla sunmaktır. Ancak bu sunuş, anlayabildiğimiz kadarıyla, en az üç noktada önem arz etmektedir:

Birincisi, her ne kadar bilgi konusunda söyledikleri, tasavvufi çerçevede gözükebile, kullandığı kozmolojik ve epistemolojik kavramlar –özellikle akıl ve dereceleri konusunda- içinde yaşadığı felsefi geleneğin birer ürünleridir. Aynı zamanda onun vahiy ve ilham konusundaki fikirleri de, klasik Kelâm’ın yine onun özgün üslûbuyla bir sunuşudur. Dolayısıyla, onun bilgiye dair, hem tasavvufi hem felsefi ve hem de kelâmî düşünceleri, âdeta gelenek dışı bir tavırla ve onun *gönül gözü*’yle yeniden algılanmış ve okuyucuca sunulmuştur. Zira ona göre, gönlün ayrı beş duyası vardır ve iki de penceresi, biri bu dünyaya açılmakta, öbürü de metafizik dünyaya.⁹³

İkincisi, ona göre hakiki bilgi bir hayat ve canlılık olduğundan o, bilginin kuru öneminden ziyade, insanı basit seviyeden en ulvî makama eriştiren yönüne ağırlık verir. İnsan, bu fiziksel dünyada, ancak bilgiyi içselleştirip, hayatının vazgeçilmez bir olgusu yaptığı sürece hakiki insan olabilecektir.⁹⁴ İşte burada Mevlana, İslam Meşşâî filozoflarının Aristo’dan alıp geliştirdikleri, insan nefsinin olgunlaşma sürecinde geçirdiği evreleri, âdeta bilgiye tatbik eder.

“Ben cemadattandım... öldüm, yetişip gelişen bir varlık, nebat oldum.

Nebatken öldüm, hayvan suretinde zuhur ettim.

Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm de insan oldum.

Artık ölüp de yok olmaktan ne korkayım?”⁹⁵

İnsan nefsinin, psikolojik mertebelerden geçerek kemâle doğru yücemesi, zahîrî ve batînî duyularla algılanan suretlerden sıyrılıp manalara doğru ilerlemesiyle paralellik arz eder. Bu bir bakıma, Mevlana’nın noktayı nazarından, yukarıda sözünü ettiğimiz hakiki bilgiye ulaşma mertebeleri ki, *duyma* (*sense perception*), *yakînen bilme* (*certitude by direct vision*) ve *bizzat yaşama* (*self-experience*) ile iç içe gelişir ve olgunlaşır.

Üçüncü nokta ve belki de en önemlisi, Mevlana’nın bilgi ile aşk arasında kurduğu karşılıklı ilişkidir. Ona göre, evrenin yaratılış nedeni ‘aşk’ ve ‘muhabbet’dir. Fakat bu esrarengiz noktaya ancak aşk ve bilgiyle ulaşılabilir. Aşkın derecesi, şayet ölçmek mümkünse, ona zemin ve temel olan bilgiyle ölçülebilir. Bu nedendir ki Peygamberler ve gönül erleri marifetullah’taki vukûfiyetleri nedeniyle, Allah’ı en çok seven kimselerdir. Sonra da onları takip eden ve ilmîni aşk ile aksiyona aktarmış ve kendilerine hayat yapmış kâmil insanlardır. Bu üçüncüsü, yani Mevlana’da aşk ile bilgi arasındaki ilişki, başlı başına incelenmesi gereken derin bir konudur.

Kaynaklar:

- » Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, Terc.: Veled İzbudak, İstanbul 1998.
- » Mevlana, *Fihî Ma Fih*, Terc.: Veled İzbudak, İstanbul 1998.
- » Mevlana, *Divan-ı Kebir*, Terc.: Veled İzbudak, İstanbul 1998.
- » Şefik Can, *Hz. Mevlâna’nın Rubâileri*, Konya: Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005.

— — —

⁹³ *Mesnevi* 2/ 3551.

⁹⁴ “Bilgi gönüllerin yaşayışıdır.” *Fihî Ma Fih*, 19. Bölüm, s. 33.

⁹⁵ *Mesnevi* 3/3901-3903.